

Dobromila Brichtová „Altana“ zámku v Mikulově – několik zjištění ke stavební historii

Základní literaturou pro studium stavební historie zámku v Mikulově jsou statě Václava Richtera ve sborníku Mikulov.¹ Profesor Richter, respektovaný znalec barokní architektury, provedl důkladné výzkumy v tehdy ještě neuspořádaném fondu dietrichsteinského velkostatku.² Dále se opíral o známé veduty a plány a o dnes ztracený stavebně historický průzkum vypáleného zámku, k roku 1952 provedený architektem Hyzlerem. K naší škodě mu nebylo dáno svoje důkladné a bohaté rešerše uspořádat a práci dokončit, zemřel předčasně v roce 1970. Jeho pasáže o úpravách zámku v 17. a 18. století překypují množstvím údajů a názvů prostor užívaných v pramenech a často se v nich i při znalosti dnešních zámeckých budov ztrácí. Názvy se proměňovaly generaci za generací. Například dnešní sál předků můžeme v citovaných archiváliích hledat za dobovými názvy velký horní sál, malovaný sál, mramorový nebo rodinný sál. Korespondujícím bylo jasné, o čem píše, po stu letech však i zámecký archivář Wenzelides ve svých rešerších z archiválií, které si nechával posílat kníže František Josef Dietrichstein, často jen odhadoval, která prostora je v písemnostech zmiňována.

Z ikonografických pramenů měl k dispozici Wohlhaubterovy mariánské veduty ze sedmdesátých let 17. století, Wernerovy z počátku 18. století, velkou vedutu ze sbírky Mitrovských z let 1720–1740 a plány zámku Ch. A. Oedtla. Až od roku 1991 víme díky prof. Zdeňku Kudělkovi o dvou plánech zámku a města Mikulova z let 1705–1720, jejichž autorem byl vojenský architekt Christoph Ferdinand Moser von Filseck (1687–1754), které Richter neznal.³ Plán zámku, nejstarší známý, je cenný pro představu, jak vypadal celý areál na přelomu 17. a 18. století. Při srovnání s plány stavu a navrhovaných stavebních úprav Ch. A. Oedtla se spousta informací o stavebním dění na zámku jeví srozumitelnějšími. Mosera zajímaly především pevnostní prvky, proto jsou zámecké hradby a rondely zvýrazněny hutnou červenou barvou. Hmota obytných budov je zakreslena barvou světlejší, vyznačeny jsou pouze schodiště a průchody, např. skalní brána, schodiště na jižní kurtínu, část schodiště do západního křídla. Jižní křídlo s oblou, předstupující kurtínou je ještě mělké, bez přístavby tří „letních“, tedy jižních pokojů. Nápadná je velikost budovy divadla, dnešní knihovny. Je zde zakreslena jenom její část, dnešní studovna. Vysvětlení najdeme v příkazu knížete Leopolda zasláného do Mikulova: *Das theatrum stehen lassen!*,⁴ ale důvod záměru kardinálovo divadlo zbořit dosud neznáme. Stejně tomu bude v případě nezakreslené protější budovy míčovny, o které víme, že v roce 1712 byla upravena na zimní jízdárnu, dnešní zámecký sál.⁵ Uvažoval kníže Leopold o razantních úpravách zámku, které nestačil realizovat, protože zemřel již v roce 1708?

Na Moserově plánu vidíme pilíře arkád, nesoucí východní terasu nad dokonale upravenou zámeckou zahradou. Kde jsou ostatní terasy, „altany“, do té doby postavené? Pokuším se rozplést klubko informací o jejich počtu, době vzniku a lokalizovat je za pomoci

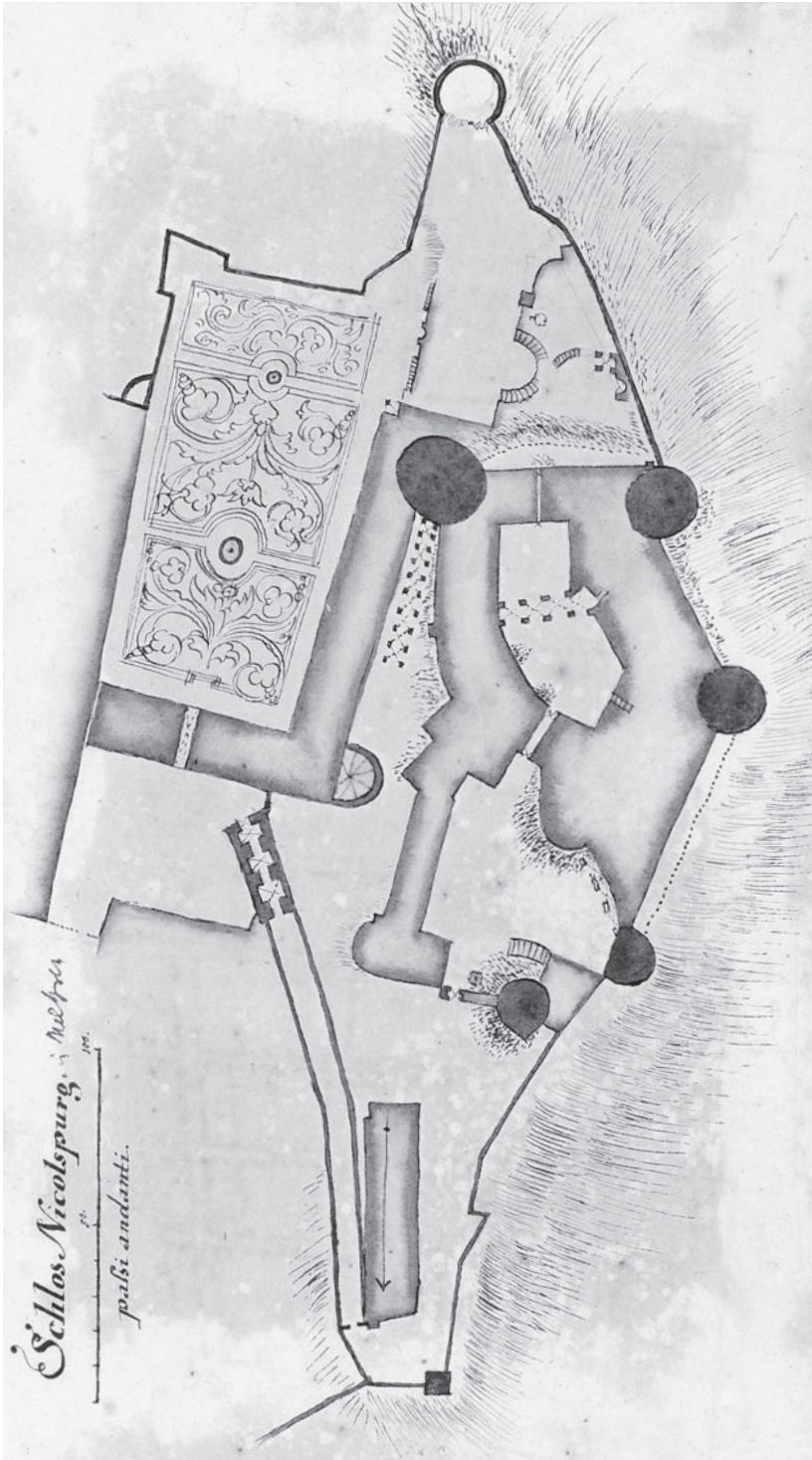
¹ RICHTER, Václav – KRSEK, Ivo – STEHLÍK, Miloš – ZEMEK, Metoděj: Mikulov, Brno 1971.

² Moravský zemský archiv v Brně, fond F 18 (Hlavní registratura Dietrichštejnů Mikulov) – dále jen MZA Brno, F 18. Rešerše umělecko-historické Richter publikoval – viz RICHTER, Václav: Excerpta z Dietrichsteinského mikulovského archivu, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada uměnovědná F, roč. 11 (1967), s. 89–107, roč. 12 (1968), s. 105–117 a roč. 13 (1969), s. 55–66. Zpracoval zde informace z účtů dvorní dietrichsteinské pokladny kníže Ferdinanda, Leopolda a Waltra Xavera.

³ MOSER VON FILSECK, Christoph Ferdinand: Plán zámku, 1710–1720 (akvarel). Viz Württembergische Landesbibliothek Stuttgart. Sammlung Karten und Graphik Sammlung Nicolai. Bd. 141: Topographie des villes et forteresses, fol. 21.

⁴ MZA Brno, F 18, inv. č. 8382, kart. 1504 – 5. 4. 1702.

⁵ MZA Brno, F 18, inv. č. 8382, kart. 1504 – zprávy knížeti o nových omítkách v jízdárně.

Půdorys zámku z let 1705–1720, F. Ch. Moser von Filseck (sbírka Regionálního muzea v Mikulově)

zpráv nalezených v korespondenci knížat Dietrichsteinů s mikulovskými zámeckými úředníky a v návrhu úprav zámku po požáru 1719, vypracovaném Christianem Alexandrem Oedtlem.⁶

Termín „altana“ byl užíván pod vlivem italských stavitelů, kteří pracovali při zámeckých úpravách po celé 17. století. Slovník architektury definuje altán (italsky altana) jako vysoko položený zděný věžovitý útvar na střeše budovy, otevřený arkádami nebo okny.⁷ Altana, nový stavební prvek, byl využíván i v Mikulově stejně jako arkády, arkádové lodžie, grotty a saly tereny, fontány a sochy v zahradách, které přetvářely gotická sídla na renesanční zámecké stavby.

Za nejvýznamnějšího moravského stavebníka počátku 17. století je pokládán kardinál František Dietrichstein. Považujeme za jisté, že pro něj i v Mikulově pracovali italští stavební mistři a umělci stejně jako v Brně při stavbě Dietrichsteinského paláce na Zelném rynku, i když jména v Mikulově působících mistrů neznáme. Výklad o kardinálově přestavbě zámku Richter postavil na stavebně-historickém výzkumu Hyzlerové s konstatováním nedostatku archivních pramenů. Ty zřejmě zmizely v některém z 50 sudů odvezených jako válečná kořist švédským důstojníkem Montaignem královně Kristýně v roce 1645.⁸ Richter mimo jiné klade do doby kardinála úpravu čtyř nárožních věží (rondelů) na obytné prostory.⁹ Proměnu severního rondelu na sál předků datují renesanční štukatury výklenku v jeho jižní stěně a letopočet 1616, ještě před požárem 1945 fotografovaný v jižním nároží sálu. O způsobu úprav zbývajících tří rondelů se nezmiňuje. Na jeden z nich, západní, lze renesanční altán lokalizovat.

V roce 1655, dvacet let po kardinálově smrti, takto popisoval hejtman panství novému knížeti Ferdinandovi zámek: *In gedachten Schloss Nicolsburg befunden sich gar schlechte Haus Mobilien und dieses daher dass zu feindtszeiten, solche weekh genohmen, undt daher wann Ihr fürstl. h. seeligster Gedächting allda residieret, musste dergleichen nothwendigkeiten, aus dero wienerischen Haus genohmen, undt dahin geführt worden* – tedy: chce-li kníže v Mikulově bydlet, je třeba z Vídně přivést nábytek, protože mikulovský byl ve válečných časech odvezen. Především však psal, že zámek Mikulov je dobrá budova kromě té části se střechemi nad rondelem s altánem: *...Boden in derheit aber ab dem Rondel oder altan mangelhaft, welche repariert werden müssen*.¹⁰ Můžeme tedy předpokládat, že na mohutném západním rondelu byl již počátkem 17. století v nejvyšším podlaží zastřešený otevřený altán, jestliže v polovině století jeho střecha už potřebovala opravu.¹¹

V korespondenci knížat Ferdinanda (1655–1698), Leopolda (1698–1708) a Waltera Xavera (1708–1739) se zámeckými úředníky v Mikulově jsou skryty další zajímavé informace o zámku. Knížecí instrukce se dotýkají aktuálních problémů při hospodaření velkostatku ve vinicích a na polích, stavu koní ve stájích, odesílání viktualii do Brna či Vídně knížecí kuchyni, o opravách a stavbách hospodářských budov i zámku. Rozsáhlé několikastránkové instrukce knížete Ferdinanda k přípravě pohoštění císařského páru

⁶ Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, fond NAD 893 (Sbírka map a plánů), inv. č. 2259 – dále jen SOKA Mikulov, NAD 893.

⁷ SYROVÝ, Bohuslav: Architektura, Praha 1972, s. 11.

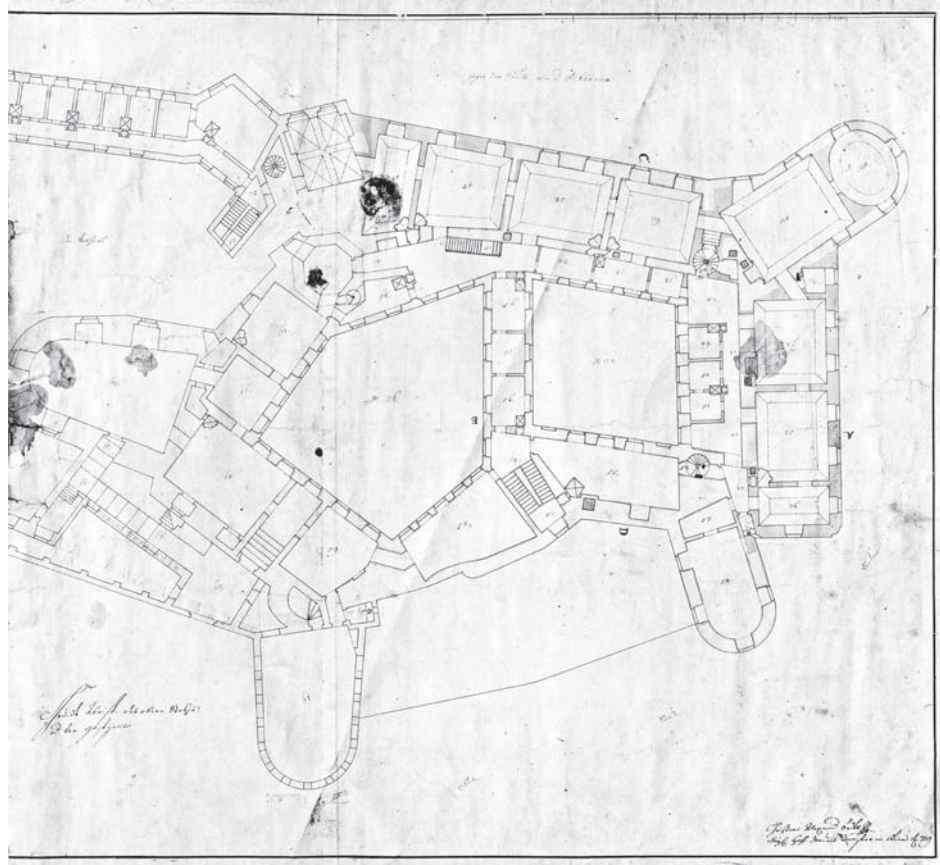
⁸ MZA Brno, F 18, inv. č. 6807, kart. 1097.

⁹ HEROUT, Jaroslav: Slabikář návštěvníků památek, Praha 1980, s. 218: „Rondel – stavba nebo prostor kruhového či oválného půdorysu, např. nárožní válcová věžice, sypaný nárožní bastion renesančního opevnovacího systému apod.“ Slovník architektury (viz pozn. 7) definuje bastion (z fr.) jako část opevnění nebo okrouhlou vystupující část zdiva, případně obestavěnou terasu. Rondel (z lat.) – původně pevnostní stavba kruhového půdorysu, dnes stavba kruhového, polokruhového i oválného půdorysu. Naznačuje, že můžeme užívat oba termíny. V souladu s názvy v pramenech budu užívat termín rondel.

¹⁰ Moravský zemský archiv v Brně, fond G 140 (Rodinný archiv Ditrichštejnů Mikulov), inv. č. 979, kart. 299 – dále jen MZA Brno, G 140.

¹¹ Snad již tehdy měl v úrovni terénu grottu, oblíbený architektonický prvek italských renesančních staveb, v úrovni přízemního obytného patra klenutou prostorou, o které víme, že sloužila jako alchymistický kabinet v 18. století.

Leopolda I. a Markéty Španělské v létě 1672 obsahují velmi podrobné příkazy k přípravám zámeckých prostor.¹² Pro jeden z večerů kníže Ferdinand uvažoval o podávání večere uvnitř v místnostech při sále předků, nebo při dobrém počasí v „altaně“. Východní terasa na arkádě nad zámeckou zahradou to být nemohla, ještě se nestavěla. Víme, že bylo třeba připravit stůl pro 40–50 hostů, hledáme tedy rozměrnější plochu, a ta se nabízí v altánu na západním rondelu.

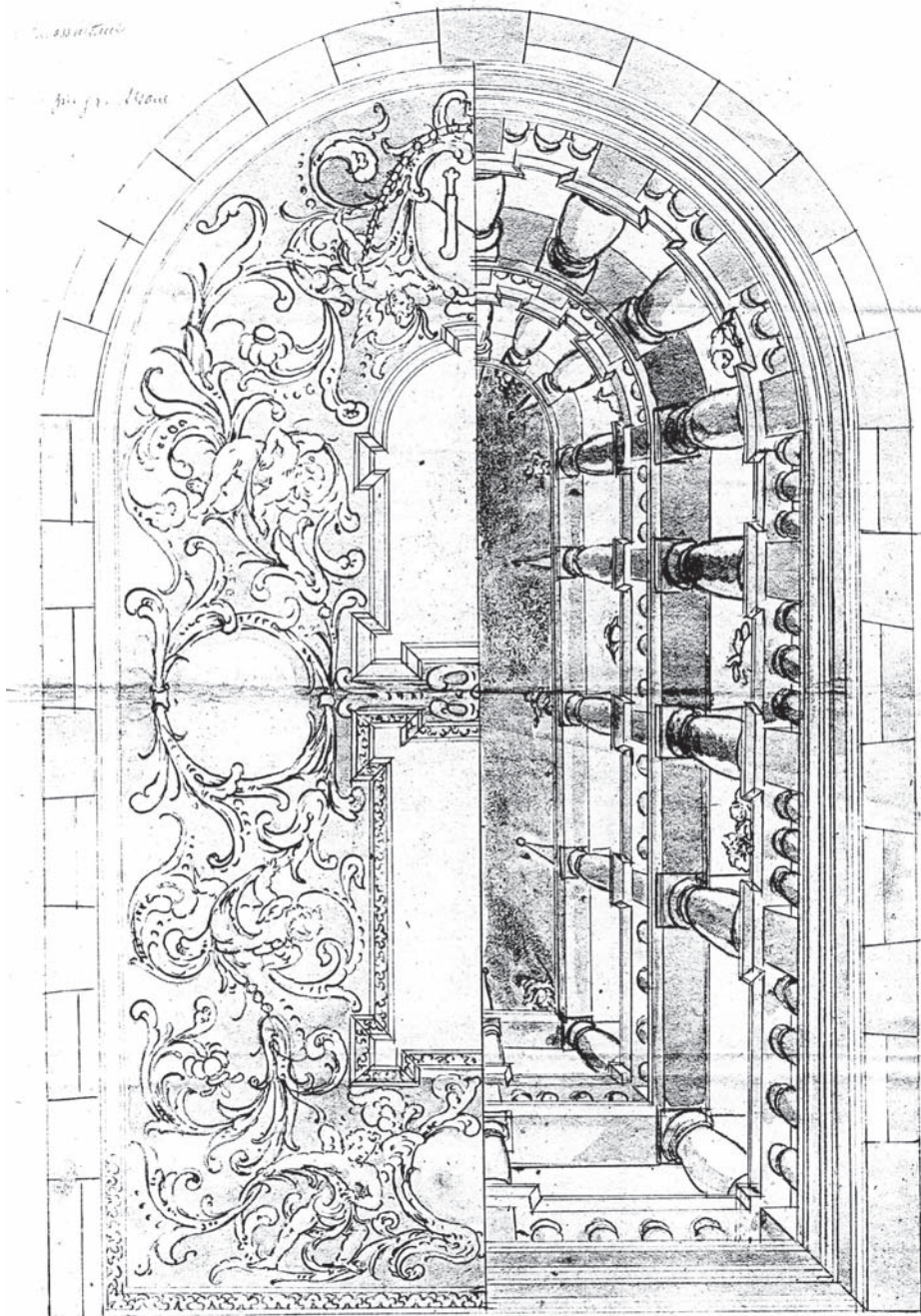
Návrh úprav prvního patra zámku, Christian Alexander Oedtl, 1719
(SOKA Mikulov)

Po požáru v srpnu 1719, kdy shořela židovská čtvrť a část zámku, bylo nutné připravit projekt obnovy zámku. Kníže o něj požádal Ch. A. Oedtla, který stavěl v císařském letovisku Laxenburgu u Vídně pro knížete Leopolda letohrádek. Dochoval se jeden z Oedtlových prvních návrhů úprav zámku.¹³ Architekt již uvažoval o rozšíření jižního křídla do svahu, ještě bez terasy při sale terreně. Navrhl nová, nerealizovaná, řešení jihovýchodního bastionu a schodišťové vstupní haly. Vnější část jihozápadního křídla se stájemi, kterou požár téměř zničil – od roku 1699 zmiňovanou jako „neue Gebaude“, nezakreslil

¹² MZA Brno, G 140, inv. č. 79, kart. 23.

¹³ SOKA Mikulov, NAD 893, inv. č. 2259.

Návrh fresky a štukové výzdoby, asi 1682 (sbírka Regionálního muzea v Mikulově)

vůbec.¹⁴ Překvapující však je kresba západního rondelu. Nápadně se liší od obou jižních rondelů subtilností obvodové zdi, prolomené čtrnácti okenními otvory mezi křehkými pilíři. Vzdušný altán je přístupný z nádvoří dvouramenným schodištěm přes pokoje č. 58 a 59 v jihozápadním křídle nebo ze sálu předků přes pokoje č. 60 a 59. Bezpochyby je to „grosse Altana“ na rondelu nad židovskou ulicí. Jak vypadala, můžeme rekonstruovat ze zpráv o jejích opravách v osmdesátých letech 17. století. Dne 9. 7. 1682 psal Tobias Rössner knížeti, že strop velké altany bude připraven pro malíře: *Den Boden auff der grossen Altana wird mehrestens erachtet, das der Rohrboden (rákosový strop) abgenohmen undt mit Leinwandt bezogen, weissen Grundt gelegt undt auff Baubwerkh gemahlen wurde, worzu bis 250 Ellen Leinwandt bedürffen... Komen auch 10 Supliciren... neben Bericht sambt Abriss des grossen altana Boden, auch wie der Juedenmahler solchen zumahlen verzeichnet.*¹⁵ Následně 17. 8. 1682 poslal Rössner do Vídně návrh sejmut rákosový strop a červeně natřenou šindelovou střechu „velké altany“, protože ze strany židovské ulice hrozí nebezpečí požáru. „Altana“ by měla být nově zastropena cihlami. Pro malbu stropu Rössner hodlal koupit lněné plátno na podklad a připravený malířův návrh fresky přiložil k dopisu knížeti. Malíře Rössner nejmenoval, spokojil se s tím, že je to malíř židovský. Práce nezačaly hned. Za pět let, 4. 4. 1687, znovu píše z Mikulova knížeti na toto téma, tentokrát více slovy, že „velká altana“ nad grottou proti židovské ulici má mít dvojitou střechu včetně plochého rákosového stropu, hladkého, s freskovou výzdobou. Bylo by těžké provést zde zeď s okny stejnými, jako jsou ostatní – kníže zřejmě žádal sjednocení vzhledu tohoto rondelu s ostatními. Místní určení „proti židovské ulici... nad grottou“ – tedy na západní straně – nás nenechává na pochybách o lokalizaci „grosse Altana“. Podlaha altánu byla dlážděna cihlovou čtvercovou dlažbou, oprávanou v roce 1712, za knížete Waltera. O potížích, které kníže dělal svému personálu, svědčí korespondence s inspektorem O. Schabským. Dne 29. května dal Schabský vypálit nové čtyřboké dlaždice a 3. června se musel bránit požadavku zaměstnavatele provést opravu do osmi dnů.

Reprezentativní funkce tohoto vyhlídkového altánu skončila při přestavbě požárem v roce 1719 zle poškozeného západního křídla. Došlo ke knížetem Ferdinandem žádanému sjednocení vzhledu s ostatními rondely zesílením obvodového zdiva altánu a vsazením čtyř oken; stavebník tak získal další velký společenský sál.

Pod termínem „altana“ se v pramenech potkáváme i s arkádovou lodžii o dvou řadách mohutných pilířů, přistavěnou k zámeckému skalnímu podloží, která nese velkou východní terasu nad zámeckou zahradou. V roce 1674 byla její stavba právě v chodu. Vznikla patrně v souvislosti s úpravou tří společenských místností mezi jihovýchodním rondelem a starou pětibokou věží na nároží vnitřního hradu.¹⁶ Východní křídlo požár v srpnu 1719 nezasáhl, a snad proto jsou zmínky o této terase vzácné, nacházíme jen poznámky týkající se potřebných oprav. V pramenech 18. století je nazývána „grosse Altana“. V roce 1746 byla na návrh architekta Františka Grimma zpevněna přístavbou pilíře mezi druhým a třetím obloukem arkád a byl upraven odvod dešťové a odpadové kuchyňské vody. Ve zprávě archiváře Wenzelidese z roku 1823 se dovídáme, že na kamenném zábradlí stály kamenné plastiky Apollona, Merkura a dvě kamenné vázy. Zábradlí bylo vratké a hrozilo, že plastiky spadnou, byly tedy odstraněny. Wenzelides se domníval, že plastiky pocházejí z poloviny 18. století a nikdy zde žádné jiné nebyly. Arkáda byla tehdy natřena žlutou barvou, která se knížeti nelíbila.¹⁷

Od roku 1682 jdou zprávy o další, malé terase, tedy „kleine Altana“. Je situována nad zámeckou zahradu, jak se uvádí ve zprávě knížeti z 9. 7. 1682: *Das kleine Altanel ober dem*

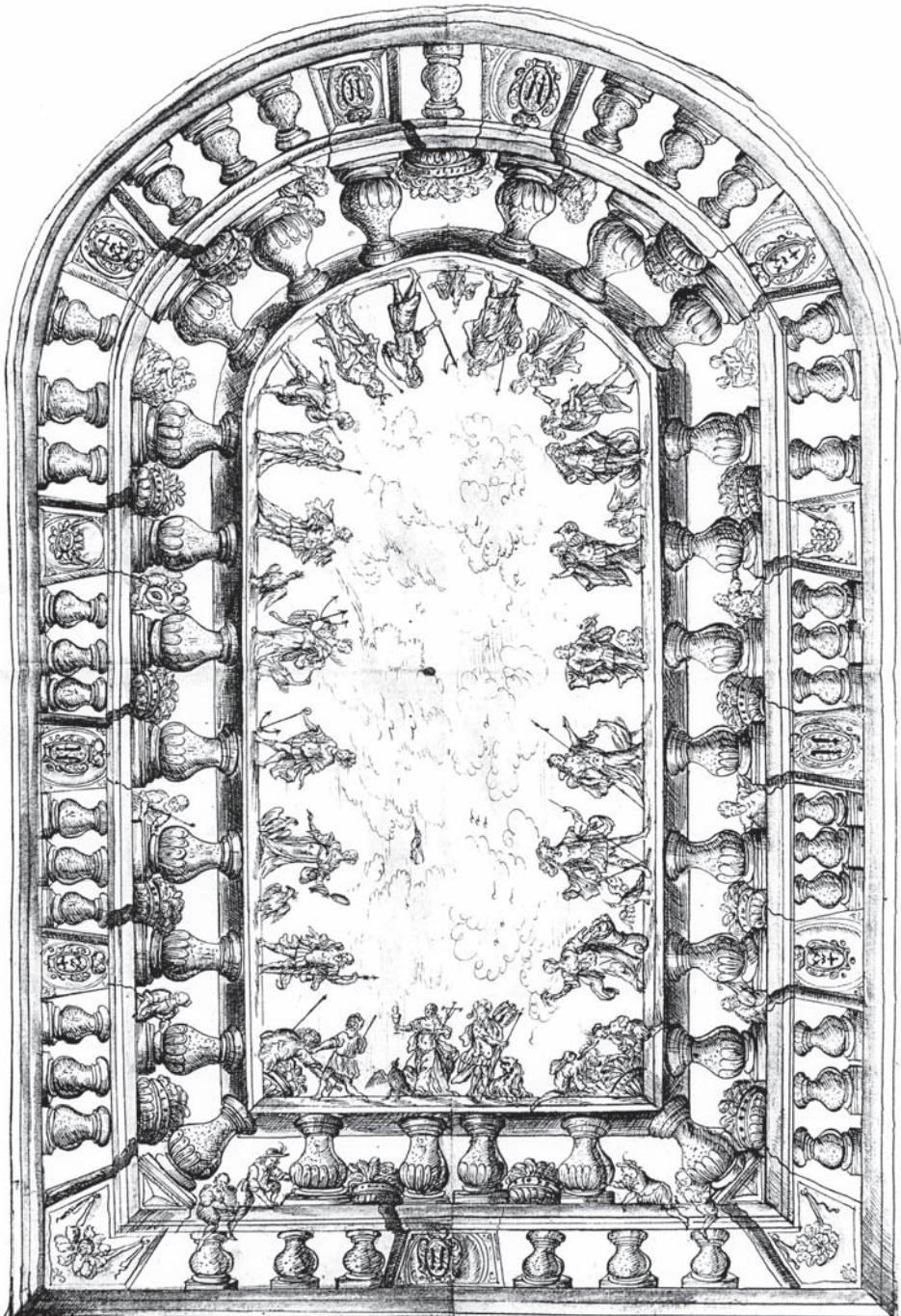
¹⁴ MZA Brno, F 18, inv. č. 8382, kart. 1504 – 26. 6. 1699 žádal inspektor Ondřej Schabský J. Treheta, architekt knížete Leopolda, o zaslání plánů k nové budově. Její polohu určuje Oedtlova popiska na zakreslení stavu zámku po požáru. Viz: MZA Brno, F 18, plán č. 130.

¹⁵ Zprávy o opravách viz: MZA Brno, F 18, inv. č. 8382, kart. 1504.

¹⁶ RICHTER – KRSEK – STEHLÍK – ZEMEK, c. d., s. 162.

¹⁷ MZA Brno, F 18, inv. č. 8382–8383, kart. 1504.

Návrh stropní fresky s náměty z Metamorfóz (Moravský zemský archiv v Brně)

Schlossgarten vermeiche doch, weillen solches spätlich aussieht... Rienstig wollig mues gebaut werden... A tamtéž: ... es ist auch in diesen Sal od. (er) Vorhaus vor der Canzley der Boden Stukreys theils weis, gelb ungleich gemahlen, ... und etwas mit weisser Grundt kan gleich gemahlen worden. Uvažuje se o štukové výzdobě, malované. Na podzim 1686 byla střecha altany pokryta bílým plechem. O rok později, v dubnu, se zřejmě práce blížily k dokončení. Mikulovský úředník Brueberg psal knížeti, že sloupy a balustry pro malou altanu jsou připravovány a čeká se na příchod štukatéra a malíře: *Die kleine Altana bleibt bis etwo Stukator undt Mahler in die gegen kommen.* Štukatér, zaměstnáváný Liechtensteiny ve Valticích, předložil návrh řešení a kníže byl žádán o vyjádření, co má být namalováno ve středním poli, ponechaném pro práci malíře. Snad nebudou historie z metamorfóz nevhodné, obával se Brueberg. Kníže obratem poslal návrh zpět s tím, že by byl rád, kdyby štuky byly v basreliéfu, a téma maleb má být dáno výběrem valtického knížete, tedy Jana Adama I. Liechtensteina.¹⁸

Shrňme-li uvedené informace: malá altana byla stavěna knížetem Ferdinandem v letech 1682–1687. Neumím ji umístit s jistotou, pravděpodobně šlo o nadstavbu nad jihozápadním rondelem, nedaleko kanceláře (knížete?). Nejde o záměnu s altanou na západním bastionu, v pramenech se píše často o obou. Střecha byla pokryta plechem, nesena sloupy, altana měla zábradlí z kamenných balustrů a štukovaný strop s freskami. Uměleckým poradcem při její stavbě byl valtický kníže Jan Adam I. Liechtenstein, zeť knížete Ferdinanda.

Další, dodnes zachované terasy (altana), byly budovány po roce 1719 při přestavbách navržených Ch. A. Oedtleem. Terasa před salou terrenou se stavěla od roku 1720, o rok později se začalo se stavbou terasy severní, nad skalní branou vedoucí na nádvoří vnitřního zámku. Obě terasy byly hotovy do roku 1723, byly vydlážděny kamennými dlaždicemi z lomu v Hrubšicích, balustry zábradlí zhotovil kameník Filip Nadter z Eggenburgu. Severní terasa byla 1727 zpevněna dostavbou klenby skalní brány.¹⁹ Tehdy dochází ke změně v pojmenování teras v souvislosti se zaklenutím obou altánů postavených na rondelích a jejich proměnou na reprezentativní sály. Západní altán byl zaklenut v roce 1721, byla zde položena prkenná podlaha. Archivář Wenzelides píše 7. 9. 1822 o severní terase jako o malé altaně nad vjezdem. Stejně jako dnes u ní byly problémy se zatékáním dešťové vody do klenby. Oprava spočívala v položení olověných plátů pod kamennou dlažbu a její nové vytmelení. S tím souviselo i snesení šindelové střechy, která altanu zakrývala.²⁰ Západní terasa, přiléhající ke vstupní schodištvé hale, patřila též k souboru nových staveb prováděných ve dvacátých letech 18. století. Netrpělivý kníže Walter Xaver vyžadoval od svého stavitele inženýra Krawany již v prosinci 1722 odpověď, kdy začne se stavbou nové altany vedle skály, na které stojí mramorový sál (sál předků), až k bráně, kudy se chodí do stájí.²¹ Dodejme, že zde stále ještě stály stáje, zvané od 17. století Beschellerovy. Sahaly od brány při Udírenské věži po vstup do grotty v západním rondelu. Práce na budování altany začaly o tři roky později stavěním pilířů, které ji měly nést.²² Po zboření stájí byly pilíře zřejmě skryty přízdívkou ke skalnímu podloží.

¹⁸ Tamtéž zprávy o malé altaně a návrh stropní fresky.

¹⁹ Zprávy o jejich stavbách 8. 3., 30. 3. a 6. 5. 1721 viz: MZA Brno, F 18, inv. č. 8382, kart. 1504.

²⁰ MZA Brno, F 18, inv. č. 8383, kart. 1504.

²¹ MZA Brno, F 18, inv. č. 8382, kart. 1504.

²² RICHTER – KRSEK – STEHLÍK – ZEMEK, c. d., s. 183.

Dobromila Brichtová

„Altana“ at Mikulov chateau

In the 17th and 18th centuries Mikulov chateau received elegant terraces that were socially used mainly in summer. These were called "Altana" in the archival contemporary documents. The oldest one was a roofed construction over the western bastion of the castle and its origin can be dated to the time of reconstruction work of Cardinal Franz Dietrichstein. In the seventies of the 17th century the Prince Ferdinand had a large eastern arcade loggia build carrying a terrace looking over the castle garden.

In the eighties, when repairing the Altana on the western bastion, another one was built probably on the top of the southwest bastion. Both Altanas disappeared in the reconstruction of the castle in the twenties of the 18th century. This reconstruction has brought about southern terraces adjacent to the Sala Terrena, northern terraces over the gate to the inner castle and western ones, adjacent to the lobby of the hall of ancestors. Also these terraces are in archival documents called "Altana".